

העושה דבר שחייבין עליו מיתת בית דין באונס פטור (שו"ת הריב"ש)

אונס רחמנא פטריה

פתחא דסוגיא

כל מי שעושה דבר שחייבין עליו מיתת בית דין באונס אין ממותין אותו, ואפילו היה מצוה שיהרג ואל יעבור אף על פי שחלל את השם הואיל והוא אנוס אינו נהרג, שנאמר ולנערה לא תעשה דבר, זו אזהרה לבית דין שלא יענשו האנוס עכ"ל. וגם בדיני שמים פטור מן הכרת, כמו שדרשו רז"ל בתורת כהנים מה שנאמר בנותן מורעו למולך ושמתו פני באיש ההוא, לא אנוס ולא מוטעה. גם הרשב"א ז"ל כתב בתשובה ישראל שהמיר מחמת יראה אף על פי שחטא ישראל הוא, ואף על פי שהיה לו ליהרג ואל יעבור מדכתיב ונקדשתי בתוך בני ישראל, מכל מקום כיון שמחמת יראה הוא עושה רצה לומר מפקד שלא יהרגוהו, כיון שאין עליו חיוב בית דין בשביל כך וכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, ישראל הם ושחיתתן מותרת ואין אוסרין יין במגען. (שו"ת הריב"ש סימן ד).

ביאורא דתלמודא

ולנערה לא תעשה דבר – למה כי בשדה מצאה יחידה ויש לנו לומר צעקה הנערה בתחלת ביאה ואין מושיע לה (חוקוני דברים כב). מלמד שמכל עונשין שבתורה פטורה – ומצילין אותה בנפשו וילקוט שמעוני כי תצא. אונס רחמנא פטריה – רק לענין פטור מן העונש, אבל מכל מקום גנאי הוא לו שלא עשה המצוה (גור אריה במדבר פרק ט). אלא אמר רבא הכל – בין אונס בין רצון – היו בכלל לא תעבדם (רש"י). בין לאזהרה בין למיתה (תוספות). יצא אונס – דצנעא מכל וכל בין מאזהרה בין ממיתה, אבל הא מודי רבא דאיכא עשה דבכל נפשך שיש למסור עצמו אפילו בכל אונסא (תוספות). ולא תחללו את שם קדשי דאפילו באונס – חזר האנוס לקרות נעבד ושם נעבד גמור יש עליו והילכך אסור (רשב"א). הא בצנעא והא בפרהסיא – לא תחללו, והאי דקתני אונס אסור בפרהסיא (רש"י). אין מחייב היה רבי מאיר אפילו אונה בידו – אפילו נפשה מעצמה שלא נפלה מידו אלא נימוחה ונשאר האוזן בידו (רש"י). אמאי אנוס הוא, ואונס רחמנא פטריה – ומפצע תחת פצע לא מרבינן אונס גמור כדפירשתי לעיל (תוספות). וחכמים אומרים פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים – מדפטרי רבנן מדיני אדם שמעינן דבשהפקירן קאמרי, דאי לא אמאי פטור מדיני אדם והרי הן או כבורו או כשורו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, ומדמחייבי בדיני שמים שמעינן דכשהיה לו פנאי לסלקן קאמרי, דאי לא אמאי מחייבי בדיני שמים (רשב"א). מפקיר נזקיו דהכא הוא דפטרי רבנן – דתחלתו אונס הוא דפטרי רבנן – אבל מפקיר נזקיו דעלמא – כגון שהשליכו מדעת וכגון בור ברשות הרבים – מחייבי – והכי קאמר לאחר נפילה מחלוקת, כלומר האי מחלוקת דפליגי רבי מאיר ורבנן בהפקיר נזקיו לאחר נפילה הוא שתחילתו על ידי נפילה אבל על ידי השלכה לא פליגי, ולא תידוק מרבי יוחנן דבשעת נפילה לא פליגי (רש"י).

ליקוטא דתלמודא

דרשו רבותינו (ספרי כי תצא פסקא דמ"ג) במקור הדין דאונס רחמנא פטריה: ולנערה לא תעשה דבר מלמד שפטורה הכתוב מן המיתה, מנין אף מן הקרבן תלמוד לומר חטא, מנין אף מן המכות תלמוד לומר חטא מות, מלמד שמכל עונשין שבתורה פטורה. ואמרו חכמינו (עבודה זרה נד). גבי אונס באיסורים: אונס רחמנא פטריה, דכתיב ולנערה לא תעשה דבר. אלא אמר רבא הכל היו בכלל לא תעבדם, וכשפרט לך הכתוב וחי בהם ולא שימות בהם, יצא אונס, והדר כתב רחמנא ולא תחללו את שם קדשי, דאפילו באונס, הא כיצד הא בצנעא, והא בפרהסיא. עוד שנו רבותינו (בבא קמא כח): בדין אונס בניזקין: אין, מחייב היה רבי מאיר אפילו אונה בידו. אמאי אנוס הוא, ואונס רחמנא פטריה, דכתיב ולנערה לא תעשה דבר. וכי תימא, הני מילי לענין קטלא, אבל לענין נזקין חייב, והתניא נשברה כדו ולא סלקו, נפל גמלו ולא העמידו רבי מאיר מחייב בהזיקן, וחכמים אומרים פטור מדיני אדם וחייב בדיני שמים. עוד שנינו (בבא קמא כט): גבי מפקיר נזקיו באונס: הא קא משמע לן, דמפקיר נזקיו דהכא הוא דפטרי רבנן, דאנוס הוא, אבל מפקיר נזקיו דעלמא מחייבי.

אור תורה

ולנערה לא תעשה דבר אין לנערה חטא מות כי כאשר יקום איש על רעהו וירצחו נפש בן הדבר הזה. (דברים כב ט)

ולא תחללו את שם קדשי ונקדשתי בתוך בני ישראל אני ה' מקדשכם. (ויקרא כב לב)

האידינא אליבא דשמעתא

אונס רגיל ואונס גמור

כתב בתוספות (בבא קמא כז: ד"ה ושמואל) שאף על פי שאדם חייב באונסין, מכל מקום באונס גמור פטריה רחמנא, וז"ל: 'אבל הכא שנתקל מחמת מכשול ולא איבעי ליה לעיוני אנוס הוא, ואף על גב דלעיל מרבינן אונס כרצון באדם המזיק מפצע תחת פצע, אונס גמור לא רבי רחמנא, דהא בירושלמי פוטר אותו שישן ראשון אם הזיק לשני הבא אצלו לישן'. ע"כ. אולם הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פ"א ה"ב) כתב שנפל ברוח שאינה מצויה, אף שפטור מד' דברים חייב בנזק. עוד כתב הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פ"ו ה"א) שאדם חייב בין שוגג בין אנוס, והרב המגיד שם ביאר שהרב לא חילק בין אונס לשאינו אונס כפי שחילקוהו הראשונים.

אמנם במקום אחר (הלכות חובל ומזיק פ"ו ה"ד) כתב גבי: 'היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו ונפלה והזיקה, אם לא היתה מהודקת וחזקה חייב. ואם היתה חזקה ומהודקת, ונשמטה או שהתליעה הרי זה פטור, שזו מכה בידי שמים היא'. ע"כ. הרי שגם לדעת הרמב"ם יש חילוקי דינים באונס עצמו, שיש מהם שנפטרו מחמת רוב אונסים ונחשבים כמכה בידי שמים. ועיין שם בדברי הראב"ד שהקשה מה בין זה לבין נפל ברוח שאינה מצויה. ובבית יוסף (ח"מ סימן שע"ח) כתב לבאר דלדברי הפוסטרים באונס גמור צריך לומר דרוח שאינה מצויה לאו אונס גמור הוא, ושכן כתב הרשב"א ז"ל. ובברכת שמואל (כתובות סימן ג) ביאר שבמכה שהיא בידי שמים לא נחשב האונס כלל כמי שעשה את המעשה. ובטור (ח"מ סימן שע"ח) הכריע שאף מי שנפל ברוח שאינה מצויה יהיה פטור מטעם דאונס רחמנא פטריה. ועיין בדרישה שם שכתב לחלק בין נפל על אדם דחייב בו חמשה דברים, לבין הזיק סתם, עי"ש בדבריו, ועיין עוד בדברי אבן האזול (הלכות נזקי ממון פ"א ה"א אות י"ח) באריכות ביאור הענין.

אונסא דנפשיה

כתב בשבות יעקב (ח"ב סימן קי"ז) אודות המעשה שליטתים פגעו בקבוצת יהודים וביקשו להרגם, ואשת איש מסרה עצמה לעבירה להצילם ממות, ונקטו הפוסקים דאסורה על בעלה ולא הוי כאנוסה לענין זה, אחר שזינתה מדעתה וברצונה והרי זה כאונסא דנפשיה דלא חשיבא כאונס, אמנם

עומקא דסוגיא

לגבי עונש נחשבת כאנוסה, וז"ל: 'והא דאמרינן עד השתא באונס, נראה לי הכוונה לפי שלא היתה מתרצת עד שתבעה אחשוורוש בפה ומפני אימת מלכות הלכה אצלו, מה שאין כן בשאין האימה מחמת הבעילה רק גזירה אחרת עליה ועל רבים והיא מתרצת מרצונה הטוב לבעילה משום הצלה, אף על גב דשפיר עבדה להצלת עצמה והרבים ומקרי אנוסה לענין זה דלא מיענשא עליה כיון דעשתה לשמה כמו יעל ואסתה, מכל מקום כיון דבעילתה היתה ברצונה נאסרה על בעלה'. ועיין עוד בהפלאה (כתובות ג.) שכתב גבי אונס ונפשו נוחה עליו בעבירה, והאריך בראיות מסוגיית הגמרא דאין פטור אונס כי אם במקום מורת רוח והעדר כל רצון לעשיית המעשה, דאין האונס נקבע במציאות המעשה גרידא אלא ברצון העושה. וז"ל: עוד נראה לעניות דעתי דיש לומר בודאי אף דאיכא איזה סיבה שאפילו אם ירצה לבא אינו יכול לבוא, משום הכי היינו דוקא שרצונו לבא והאונס מעכבו אז מקרי אונס, אבל אם באמת הוא אינו רוצה לבא כלל ואפילו אם לא היה אונס לא היה בא לא מקרי אונס'. ע"כ.

אונס במצוות עשה

גבי חגיגה תנן (חגיגה ט.) דמי שהיה חניג ביום הראשון של חג, דפטור מעולת הראייה, ונתפשט תוך החג שוב אינו חייב בתשלומין, כיון דלאו בר חיובא היה ביום הראשון, אולם מי שנאנס ביום הראשון ולא הקריב, חוגג את כל הרגל יום טוב האחרון של חג, ומכאן לכאורה דאונס לא חשיב כמי שאינו בר חיובא בעצם, דאם כן היה לו ליפטור אף מן התשלומין כמו החיגר. וכן מצינו שהכריע ה"טז (שו"ע או"ח סימן ק"ח סק"א) בהלכות תפילה דמי שהיה אונן בזמן תפלה אינו חייב להשלים תפלתו עוד, אולם שאר כל אדם שנאנס ולא התפלל יש לו להתפלל שתים. ובטעמא דמילתא כתב דאין דמיון בזה לפטור דאבילות, דהתם אפשר לו להתפלל דהא יושב בטל אלא שחכמים פטרוהו, ועל כן אין שייך שם תשלומין דאין זה מקרה אונס אלא פטור, מה שאין כן כאן דהוא אין בו פטור אלא שיש עליו אונס שלא היה יכול להתפלל ועל זה ודאי תיקנו תשלומין. וכך נראה גם ממה דאיתא בשו"ע (או"ח סימן רצ"ז ס"ה) גבי מי שאינו מריח שאינו מברך על הבשמים, אלא אם כן נתכוין להוציא בני ביתו הקטנים שהגיעו לחינוך.

ב. גבי אונס ונייחא ליה בעבירה עיין בתשובות מהרי"ט (ה"א סימן כ"א) שהאריך מאד בשאלה זו והביא מסוגיות הש"ס ופלפל בהם טובא, וראה מה שהביא מדברי הריב"ש (סימן ה) ודחיינו שם, ועיין עוד בבית הלוי (פרשת בא ד"ה וירא), ובקובץ הערות (נבמות סימן מ"ט) שכתבו לדון בסוגיא זו והעלו בבירור דכל שיש כונה ורצון וזלת האונס, רצון גמור הוא וחיוב.

א. בטעם הפטור מעונש באונס, כתב הרמב"ם (הלכות סנהדרין פ"ב ה"ב) שהוא גזירת הכתוב לאזהרה לבית דין שאין האונס נהרג. ובמקום אחר (הלכות יסודי התורה פ"ה ה"ד) כתב שהטעם הוא שאין מלקין וממיתין אלא לעובר ברצונו ובעדים והתראה, שנאמר בנותן מורעו למולך ונתתי אני את פני באיש ההוא, מפי השמועה למדו ההוא ולא אנוס. ובמשנה למלך שם תירץ דמלנערה לא תעשה דבר אין לומדין בני מי שעבר מאונס פחד.

דוקא שרצונו לבא והאונס מעכבו אז מקרי אונס (הפלאה)

מראי מקומות

- א. ספרי כי תצא פסקא דר"ג
- ב. עבודה זרה נה.
- ג. בבא קמא כח:
- ד. בבא קמא כט:
- ה. רמב"ם הלכות סנהדרין פ"כ ה"ב
- ו. רמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ה ה"ד
- ז. תשובות הריב"ש סימן ד.
- ח. בבא קמא כז: תורה ושמואל
- ט. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פ"א ה"ב
- י. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פ"א ה"א
- יא. רמב"ם הלכות חובל ומזיק פ"א ה"ד
- יב. בית יוסף חושן משפט סימן שע"ח
- יג. ברכת שמואל כתובות סימן ג
- יד. טור חושן משפט סימן שע"ח
- טו. אבן האזול הלכות נזקי ממון פ"א ה"א אות י"ח
- טז. שבות יעקב ח"ב סימן קי"ז
- יז. הפלאה כתובות ג.
- יח. חגיגה ט.
- יט. ט"ו שר"ע או"ח סימן ק"ח סק"א
- כ. שר"ע או"ח סימן רצ"ז ס"ה
- כא. תשובות מהרי"ט ח"א סימן כ"א
- כב. בית הלוי פרשת בא ד"ה וירא
- כג. קובץ הערות סימן מ"ט